

Journal of Universal History Studies

***eş-Şakâ'îku'n-Nu'mâniyye* Özelinde Osmanlı Müelliflerinin Kaleme Aldıkları Eserlerin
Nitelik ve Nicelik Bakımından İncelenmesi¹**

**Examination of the Works Written by Ottoman Scholars in Terms of Quality and
Quantity Specially of *eş-Şakâ'îku'n-Nu'mâniyye***

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 01.04.2023 / 23.05.2023

pp. 128-146

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 6(1) • June • 2023 •

Nagehan Elemana

Researcher, Dr., Mersin, Türkiye

Email: nagehanyilmaz@yandex.com

Orcid Number: 0000-0002-0033-8082

Cite: Elemana, N. (2023). *eş-Şakâ'îku'n-Nu'mâniyye* Özelinde Osmanlı Müelliflerinin Kaleme Aldıkları Eserlerin Nitelik ve Nicelik Bakımından İncelenmesi . Journal of Universal History Studies , 6 (1) , 128-146 . DOI: 10.38000/juhis.1274361

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

*This work is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0 (Attribution-Non Commercial-Share Alike)

*There is no conflict of interest with any person/institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

Osmanlı Devleti'nin; askeri, siyasi, idari, ekonomik ve sosyal tarih alanlarına dair çok sayıda araştırma yapılmıştır. Fakat ilmi hayat, âlimler ve eserleri genellikle arka planda kalmıştır. Bunun nedeni ise, İslam'da ilmi hayatın Abbasi Devleti'nden sonra gerilediği veya durağanlaştığı şeklindeki genel kanaattir. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi tarafından kaleme alınmış olan *eş-Şakâ'iku'n-Numâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Osmanlı âlimleri (1299-1566 yılları arasında) hakkında kısa bilgilerin verildiği biyografik bir eserdir. Bu çalışmada, *Şakâ'ik* özelinde, Osmanlı âlimlerinin kaleme aldıkları eserler nitelik ve nicelik bakımından incelenecektir. *Şakâ'ik*'den elde edilen veriler, konuyu somutlaştırmak ve daha kolay anlaşılır kılmak üzere kantitatif bir yaklaşımla değerlendirilerek, mümkün olduğunca tablo ve grafikler vasıtasıyla sunulacaktır. Bu çalışmada, Osmanlı âlimlerinin kaleme aldıkları eserler tür ve konu bakımından neler ifade ediyor? Tür olarak telif eser mi ortaya koymayı tercih etmişlerdir yoksa şerh türü eserler mi kaleme almışlardır? Tercihlerinde neler etkili olmuştur? gibi soruların cevapları aranacaktır. Sonuç olarak bu veriler ışığında Osmanlı ilim hayatı ile ilgili bir kesit sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şerh, Haşiye, Ta'lika, Muhtasar, Tercüme.

Abstract

The Ottoman Empire; military, political, administrative, economic and social history has been discussed in many ways. However, scientific life, scholars and their works generally remained in the background. The reason for this is the general opinion that the scientific life in Islam declined or stagnated after the Abbasid State. *eş-Şakâ'iku'n-Numâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, written by Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, is a biographical work in which brief information about Ottoman scholars (between 1299 and 1566) is given. In this study, the works written by Ottoman scholars will be examined in terms of quality and quantity, in particular *Şakâ'ik*. The data obtained from *Şakâ'ik* will be evaluated with a quantitative approach in order to concretize the subject and make it easier to understand, and will be presented through tables and graphics as much as possible. What do the works written by Ottoman scholars in this study mean in terms of genre and subject? Did they prefer to present copyrighted works as a genre or did they write gloss type works? What influenced their choices? Answers to questions such as: As a result, in the light of these data, it will be tried to present a section about the scientific life.

Keywords: Gloss, Hashiyah, Ta'lika, Summary, Translation.

“The pen is mightier than the sword.”²

Sir Edward Bulwer-Lytton

“Kalemsüz memleket dâyim olmaz ve
Dahi tıgsüz saltanat kâyım turmaz...”³

Firdevsî-i Rûmî

Giriş

“Kalem” medeniyetin temel unsurlarından biridir. Kalem aracılığıyla ortaya çıkan “kitap” ise medeniyetin devamlılığını ve gelişimini sağlayan en önemli araçtır. Çünkü kitaplar/ eserler-sansür ve otorite korkusu hariç- insanların çeşitli konularda bilgilerini aktarabildikleri, özgürce düşüncelerini ifade edebildikleri yegâne alandır. Tarihe baktığımızda genel olarak devletlerin ilmî anlamda gelişmişliğinin, medeniyet ve kuvvet bakımından gelişimi ile paralellik gösterdiği söylenebilir. Bu noktada tarihin kahramanlar ve savaşlar dışında kalan ve daha az araştırılan/irdelenen kısmı olan ilmi hayat önem kazanmaktadır. Fahri Unan’ın da belirttiği gibi Osmanlı ilim adamlarının;

“Ortaya koydukları eserlerin nitelikleri, bunların hangi endişelerle kaleme alındıkları, ihtiva ettikleri konular; konuların ele alınış ve işleniş tarzları -metodolojileri-, ilgili oldukları sahalara ne ölçüde katkıda buldukları, hangi noktalarda daha verimli ve daha orijinal oldukları teferruatlı bir şekilde incelenmek durumundadır” (Unan, 1999, s. 669).

Bu çalışma, Osmanlı tarihinin “kılıç”la ilişkisinden ziyade “kalem”le olan ilişkisine dair tespitlerde bulunmayı, Osmanlı’nın ilmi hayatı ile ilgili kantitatif bir katkı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Osmanlı’da müelliflerin ne tür kitaplar/risaleler kaleme aldıkları ve şerh, haşiye tefsir, ta’lika, çeviri ve muhtasar türü eserlerin telif eserlere olan oranı, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi tarafından kaleme alınan *eş-Şakâ'îku'n-Nu'mâniyye* aracılığıyla belirlenmeye ve değerlendirilerek dönemin ilmi açıdan bir portresi ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Konuyu tarihsel bağlamda değerlendirecek ve sondaj yöntemi ile ilerleyecek olan çalışmada ayrıca şu soruların cevapları aranacaktır: Müelliflerin eser yazmasının nedeni neydi, eser yazmanın itibari bir değeri var mıydı? Günümüzde yayın yapmak akademik yükselmenin gereklerinden biridir. Peki, o dönem böyle bir zorunluluk var mıydı? Ya da eser sahibi olmanın istihdam edilme, istihdam edilen yer ya da alınan maaş miktarı üzerinde bir ayrıcalık yaratma durumu var mıydı? Şerh, haşiye ya da ta’lika yazılan eserlerden öne çıkan, sürekli tekraren üzerine şerh türü eserler yazılan eserler var mıydı? Eğer varsa bunun nedeni neydi? Alanlarında yazılmış en iyi, en önemli eserler olmaları mı? Yoksa başka sebepler mi vardı?

Bu çalışmada temel kaynak olarak kullanılan *eş-Şakâ'îku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Taşköprülüzâde İsmüddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi (ö. 969/1561) tarafından Arapça olarak kaleme alınmış biyografik bir eserdir. 1299-1558 yılları arasında yaşamış 371 ulema ve 150 şeyhin hayat hikâyelerini içermektedir. Alanının öncülerinden olan *Şakâ'ik*, çok sayıda istinsah edilerek kısa sürede Osmanlı coğrafyasında yayılmış, çevirileri ve zeyilleri ile birlikte, etkisi 20. Yüzyıla kadar sürecek ilmî bir hareket; “*Şakâ'ik* çevirileri ve zeyilleri geleneği” başlamıştır (Taşköprülüzâde, 2019, s. 9).

² Lytton, 1839, s. 39.

³ Firdevsî-i Rûmî, 2017, s. 180.

Şakâ'ik dışında, verileri yorumlayabilmek ve boşlukları doldurabilmek adına birçok tetkik eserden yararlanılmıştır. Konuyla ilgilenen araştırmacılar için yol gösterici olması açısından Osmanlı eğitim tarihi ile ilgili burada zikredilmesi elzem bazı çalışmalar mevcuttur. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun *Osmanlı Bilim Mirası* (2013) adlı eseri ciddi anlamda kapsamlı bir çalışmanın ürünüdür. İhsanoğlu, Osmanlı Devleti'ndeki toplam müellif sayıları, bunların bilim dallarına, coğrafya ve asırlara göre dağılımları; eserlerin asırlara, dillere ve coğrafyaya göre ayrışmaları gibi birçok veriyi tablolar eşliğinde değerlendirmiştir. Yine Fahri Unan, "Osmanlı Medrese Uleması: İlim Anlayışı ve İlmî Verim" adlı çalışmasında; yüzyıllara göre Sahn Medresesi'nde ders veren âlimlerin sayıları, verdikleri eserler ve telif türleri hakkında veriler paylaşmıştır. Adı geçen eserlerde bu çalışma kapsamında yer alan veriler ve değerlendirmeler yer almamaktadır. Hulusi Lekesiz ise, hazırlanmış olduğu yüksek lisans tezinin (Lekesiz, 1989) ekler bölümünde, *Şakâ'ik*'e göre eserlerin telif türleri, konuları, yazılış tarihleri, müelliflerin memleketleri, ulemanın vazifeleri gibi bazı konularda tablolara yer vermiştir. Ancak bu tabloların oluşturulma şekli ile ilgili bir metot vermemiş ve tablolarla ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Lekesiz'in sunduğu tablolar ile bu çalışmadaki bazı tablolar benzerlik göstermektedir ancak Lekesiz'in sunduğu veriler ile bu çalışmadaki veriler örtüşmemektedir.

Şakâ'ik, birtakım sayısal unsurlar sunsa da neticede sözel bir çalışmadır. Dolayısıyla eserler hakkında verilen bilgilerde bir standart yoktur. Bazen bir eserle ilgili konusu, ismi, kimin eserine binaen yazıldığı gibi her türlü detay verilirken bazen de yalnızca konusu zikredilip geçilmiştir. Bu verilerin işlenebilmesi için birtakım yöntemler belirlemek gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışma oluşturulurken mümkün olduğunca birtakım somut kabuller belirlenmiş ve tablolar bu şekilde elde edilen verilere göre düzenlenmiştir.

Bu çalışmada *Şakâ'ik*'ten elde edilen veriler tablo ve grafikler oluşturularak sunulmuştur. Yüzyıllar önce yazılmış sözel bir kaynaktan elde edilen verileri somut hale dönüştürmek oldukça güçtür. Osmanlı âlimlerinin kaleme aldıkları eserlerin tür ve nicelik bakımından bir portresi çizilmeye çalışılırken elbette burada şunları da dikkate almak gerekir: Taşköprülüzade, birçok eseri olan müelliflerin yalnızca birkaç eserini ismen zikretmiştir. Dolayısıyla bu âlimlerin kalan eserlerinin ne kadarının telif ne kadarının şerh ya da haşiye olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Taşköprülüzade'nin burada genelde en meşhur âlimlerin eserlerine yazılan şerh ve haşiyeleri ismen zikretmeyi seçmiş olma ihtimali yüksektir. Bu nedenle telif olan eserlerin miktarı ya da şerh ve haşiye benzeri eserlere nazaran oranı konusunda keskin ifadeler kullanmak doğru değildir. Ancak zikredilen eserlerin bütünü bir parçası/yansıması olduğunu düşünerek genel değerlendirmeler yapılabilir. Taşköprülüzade'nin eserinde zikredilen müelliflerin eserlerini tespit için gelecekte yapılacak daha kapsamlı ve uzun soluklu araştırmalarla burada sunulan verilerin değişkenliğe uğraması olasılık dâhilindedir.

Burada dikkate alınacak eserler, Taşköprülüzade tarafından hakkında belirli bilgiler verilen eserler olacaktır. Taşköprülüzade bazı âlimler için "çok sayıda risalesi ve haşiyesi vardır", "sayılamayacak kadar eseri vardır", pek çok ilim dalında muhtelif eserler yazdı" (Taşköprülüzade, 2019, s. 58, 92, 78) gibi ifadeler kullanarak bazı eserler hakkında hiçbir bilgi vermemiştir. Dolayısıyla bu eserleri değerlendirmeye almak mümkün olmamıştır. Ayrıca bazı müelliflerin *Şakâ'ik*'te zikredilenlerin dışında başka eserlerinin de olduğu ya da hiç eser bilgisi verilmeyen âlimlerin eserlerinin olduğu tespit edilmiştir. Ancak burada yalnızca *Şakâ'ik* esas alınmış, âlimlerle ilgili teker teker araştırma yapılarak eserlerini tespit etme işine girilmemiştir. Zira daha

önce de belirtildiği gibi Taşköprülüzade Şakâ'îk'te 521 şahsın hâl tercümesini vermiştir. Dolayısıyla böylesi bir uğraş bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

Müelliflere ait eser isimleri Şakâ'îk'te geçtiği şekliyle alınmıştır. Eser isimlerinde yazım farklılıkları olmakla birlikte burada tekbir yazım şekli seçilmiştir. Eğer eser ismi Şakâ'îk'te direkt olarak geçmiyorsa ve verilen bilgiler doğrultusunda tarafımızdan tespit edilmişse, yararlanılan çalışmalardaki yazım şekli dikkate alınmıştır. Şakâ'îk'te eser hakkında ta'lika, şerh, haşiye, çeviri, muhtasar gibi türünü belirten ek bir bilgi verilmemişse ve eserin isminde de türünü belirten herhangi bir ibare yoksa bu eserler telif olarak kabul edilmiştir. Bazı müellifler tarafından kendilerine ait eserlerin muhtasar, şerh ya da haşiye olarak yeniden ele alındığı görülmektedir. Bunlar tespit edildiği takdirde tek bir eser olarak kabul edilmiş ve ilk eserin ismiyle değerlendirmeye alınmıştır. Taşköprülüzade'nin tamamlanmamış olarak zikrettiği eserler de dikkate alınmamıştır⁴.

Veriler ve Değerlendirme

Taşköprülüzade Şakâ'îk'te, toplamda 153 yazar tarafından yazılmış 427 eserin bilgisini vermektedir. Bu eserlerden yalnızca 9 tanesinin Türkçe ve 8 tanesinin de Farsça olduğu belirtilmiştir. Türkçe eserler telif ve tercüme eserlerden oluşurken, şerh türü eserlerin ise neredeyse tamamı Arapçadır. Eserlerin Türkçe olarak kaleme alınmamasının nedeni bu eserlerin halka hitaben yazılmamış olmalarıdır. Dönemin ilim ve kaynak lisanının Arapça olması ve bütün İslam dünyasına hitap edecek ortak dilin Arapça olması nedeniyle eserler çoğunlukla bu dilde kaleme alınmıştır (Abay, 2012, s. 174, 187). Farsça kaleme alınan şerhlerin ise daha çok edebi karakterde olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2007, s. 277).

Aşağıda, Osmanlı âlimlerinin eserlerinin nitelik ve niceliklerine dair çeşitli tablolar verilmiştir. Verilerin bu şekilde sunulmasındaki amaç, Osmanlı âlimlerinin kaleme aldıkları eserlerle ilgili tercihleri hakkında genel bir fikir ortaya çıkarmaktır.

Bu noktada çalışmada zikredilecek olan telif türleri hakkında kısaca bilgi vermek gerekir. “*telif*” kavramı, “konuları yazarları tarafından seçilerek araştırılmış, incelenmiş ve ortaya konulmuş eserler”i ifade etmektedir (Unan, 2013, s. 25-26). “Şerh”; bir eserin daha anlaşılır hale gelmesi için yazılan eleştiri, ilave ve açıklamalardan oluşan eserleri belirtmektedir (Şensoy, 2010, s. 555; Yazar, 2011, s. 10). Şerhler çoğunlukla talebelerin okudukları metni anlamasına kolaylık sağlaması için yazılmaktadır. Bu metinleri daha ziyade hocanın asıl metin üzerinde yaptığı açıklamalar oluşturmaktadır (Messick, 2016, s. 56-57). Şerhler üzerine de yeniden şerh yazılabilmektedir. Daha ziyade şerhler üzerine yazılan metinlere “haşiye”, haşiyeler üzerine yazılan metinlere de “ta'lika” adı verilmektedir. Yine “tefsir” de temelde Kur'an metni üzerine yazılmış açıklamalar olduğu için bir tür şerhtir (Şensoy, 2010, s. 555; Abay, 2012, s. 168-170; Kara, 2021, s. 19). Bunların dışında bir eserin özet olarak yeniden kaleme alınması anlamında kullanılan “muhtasar” ve “telhis” olmak üzere iki telif türü bulunmaktadır (Durmuş, 2006, s. 57; Fodor, 2011, s. 402). Yine seçilerek bir araya getirilmiş eserlerden oluşan “derleme”, orijinalinde yazıldığı dil dışında başka bir dile çevrilen telif türü olarak “tercüme”, başka bir şairin şiirine yazılan nazım türleri olan “tahmis”/ “nazire” (Pala ve Kılıç, 2006, s. 233), bir düşünceyi çürütmek için yazılan “reddiye” (Sinanoğlu, 2007, s. 516)/ “itiraz” da zikredilen telif türleri arasında olacaktır. Aslında bunların çoğu şerh niteliğinde olduğu ve bu terimler zaman zaman birbirleri yerine de kullanıldığı için topluca ifade edilirken kısaca şerh türü eserler olarak zikredilecektir.

⁴ Örneğin Hocazâde Muslihuddin Mustafa'nın eserlerini sayarken “*et-Tavâli*”e de bir şerh yazmıştı. Lakin bu eser karalama olarak kaldı.” ifadelerini kullanmıştır (Taşköprülüzâde 2019, s. 236).

Tablo 1: Eserlerin Türlerine Göre Dağılımı

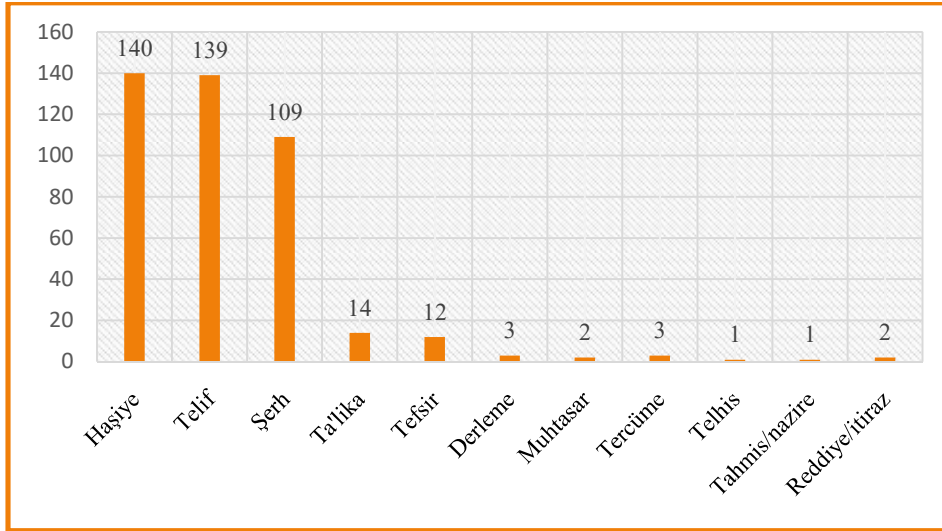
Eserin Türü	Eser Adedi
telif	139
haşiye	140
şerh	109
ta'lika	14
tefsir	13
derleme	3
muhtasar	2
tercüme	3
telhis	1
tahmis ve nazire	1
reddiye/itiraz	2
Toplam	427 Eser

Kaynak: Taşköprülüzade, 2019

Tablo 1'e bakılırsa *Şakâ'ik*'e göre, Osmanlı müelliflerinin kaleme aldığı toplamda 427 eseri; % 32,79 haşiye, % 32,55 telif, % 25,53 şerh, % 3,28 ta'lika, % 3,04 tefsir, %, 0,70 derleme, % 0,47 muhtasar, % 0,70 tercüme, % 0,23 telhis, % 0,23 tahmis/nazire, % 0,47 reddiye/itiraz türleri oluşturmaktadır. Telif eserlerin diğer türlere oranının yaklaşık üçte bir olduğu görülmektedir. Haşiye, şerh, ta'lika ve tefsiri aynı kategoride değerlendirecek olursak % 64,64 ile oldukça yüksek bir oran karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın tercüme eserlerin azlığı da dikkat çekmektedir.

Peki, bu oranı nasıl değerlendirmek gerekir? Osmanlı toplumu ve ilmî tekâmülü açısından olumsuz bir netice olarak mı kabul etmek gerekir? Bu sorunun cevabını verebilmek için şerh ve haşiye ile ilgili daha detaylı -kelime manasının ötesinde- malumata ihtiyaç vardır. Şerh ve haşiyenin neden tercih edildiğini, tam olarak nasıl bir işlevi yerine getirdiğini bilmek gerekir. Şerh ve haşiyenin tekrar ve taklitten ibaret olduğu, Osmanlı ilminin orijinalite ve yaratıcılıktan yoksun olduğu yönündeki iddialar son dönemde yapılan çalışmalar ile birlikte çürütülmüştür (Kara, 2021; Cündioğlu, 1999, ss. 51-73; Öztürk, 2011, ss. 91-160). Şerh ve haşiye yazmanın Osmanlı ilmî geleneği olduğu, tekrardan kaçınmak ve meseleleri derinlemesine ele almak gibi sebeplerden ötürü tercih edildiği, şerh ve haşiyelerin de modern anlamda araştırma sonucu ortaya çıkan telif eserlere eşdeğer sayılabileceği ifade edilmiştir (Kaya, 2015, s. 9-10,12; Boyalık, 2017, s. 91, 115; İnan, 2014, s. 314-316, 323, 325; Paker, 2014, s. 38-39; Ülken, 2007, s. 291). Aslında müelliflerin şerh ya da haşiye kaleme alarak yaptıkları yalnızca, yeni bir konu ortaya koymak yerine, mevcut bir konuyu/tartışmayı, tekrardan kaçınmak suretiyle farklı bakış açıları ile derinleştirmek/geliştirmektir. Şerh türü eserlerin orijinalliğini kanıtlayan unsurlardan bir tanesi de çoğu zaman bu eserlerin asıl metni hacim olarak fazlasıyla aşması ve yeni tartışma alanları yaratmasıdır. Örneğin Taşköprülüzade, *el-Keşşâf*'ın 4 sayfalık mukaddimesine 400 sayfalık bir şerh yazmıştır (Boyalık, 2018). Yine Murtazâ ez-Zebîdî, Gazzâlî'nin 36 sayfalık akaid metnine yaklaşık 300 sayfalık bir şerh yazmıştır. Bir metin için yazılan şerh türü eserlerin asıl metinden üstün olması, garip değil tabii karşılanması gereken bir durumdur (Kara, 2021, s. 74, 27). Suya atılan bir taşın oluşturduğu dalgaların genişlemesi gibi temel metnin etrafında şekillenen yeni metinler, ilmi açıdan zenginleşen ve derinleşen bir nitelik kazanır (Kaya, 2017, s. 63). Sosyal bilimlerin birikimsel olarak ilerlediği hatırlanırsa yapılan şey azımsanamayacak kadar önemlidir. Tekrardan kaçınılması eseri özgün kılmaktadır. Dolayısıyla yeni bir konuda telif eser ya da şerh/haşiye yazmanın ilmi gelişmişlik açısından birinin diğerine göre daha üstün olduğunu söylemek doğru değildir.

Grafik 1: Eserlerin Türlerine Göre Dağılımı

Kaynak: Taşköprülüzade, 2019

Şakâ'îk'te konuları belirtilen eserlerin konu dağılımları dikkate alındığında, Tablo 2 ve Grafik 2'de görüldüğü üzere % 64 gibi ciddi bir oranla dini ilimler ilk sırada yer almaktadır. % 19'la dil ve edebiyat ikinci sırada, % 13 ile akli ilimler üçüncü sırada yer almaktadır. Ancak İslam ve Osmanlı ilmi geleneğinde dil bilgisi ile ilgili meânî ve sarf gibi birçok konunun da yine dini konuları anlama/anlamlandırma açısından gerekli görülerek okutulduğu düşünülürse dini ilimlerin diğerlerine oranı daha da artacaktır. Mantık ve felsefe derslerinin ise derinleşmemek şartıyla okutulduğu bilinmektedir (Şeşen, 2018, s. 561).

Tablo 2: Eserlerin Konularına Göre Dağılımı⁵

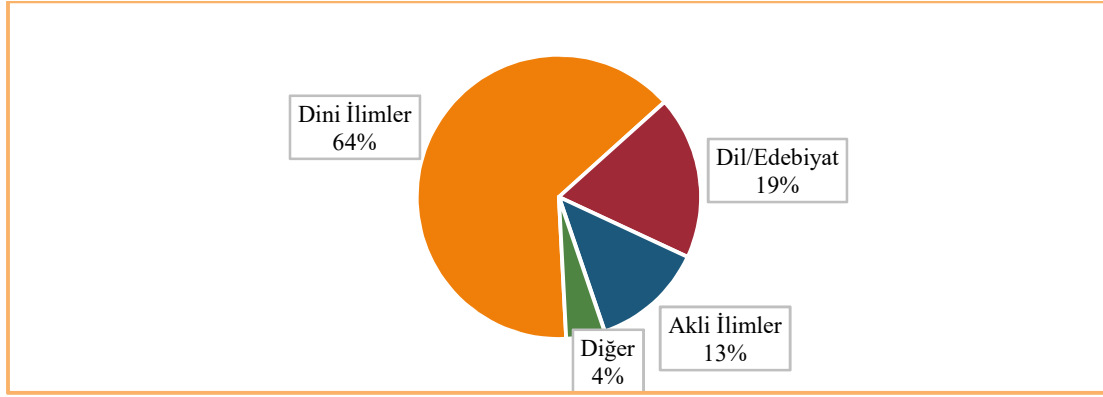
Konu	Eser Adedi	Konu	Eser Adedi
Dini İlimler	190	Meânî	3
Arş ve kürsünün halleri	1	Muamma	1
Ferâiz	10	Nahiv	11
Fıkıh	60	Sarf	8
Gece ve gündüz ibadetlerinde etkili olan dualar	1	Tecnis	1
Haccın kuralları	1	Akli İlimler	38
Hadis	11	Âdâb	1
Hamd	1	Ağırık ölçütleri	1
Hilafiyat	1	Hakikat/ Varlık	1
İlahiyyat	2	Hey'et/Astronomi	6
Kelam/akaid	48	Mantık	10
Kıraat/Tecvid	4	Matematik/Hendese	6
Namaz	1	Münazara	1
Oruç	1	Tasavvurat/ Tasdikat	1
Rü'yet	1	Tavzih	1
Şeriat	1	Tıp/İlaç	6
Tasavvuf	7	Usturlab	1
Tefsir	37	Usûl	3
Velâ	2	Diğer	13
Dil ve Edebiyat	55	Menkibe	2
Arapça	1	Muhtelif konulara dair meseleler	4
Aruz	2	Neyrencat/ Tılsım	1
Belagat	26	Tarih	4
İstisna	1	Umumi şüphenin ortadan kaldırılması	1
Kaside	1	Veziire tavsiyeler	1

Kaynak: Taşköprülüzade, 2019; Hızlı, 2008, ss. 25-46

⁵Taşköprülüzade tüm eserlerin konularını zikretmemiştir. Bu nedenle ayrıca bazı eserlerin konularının tespitinde Mefail Hızlı'nın çalışmasından yararlanılmıştır.

Osmanlı müellifleri neden akli ilimleri öteleyerek bu kadar çok dini ilimler üzerine eser inşa etmişlerdir? Bunun cevabını Taşköprülüzade'den öğrenmek mümkündür. Ömür kısa ve tahsil aletlerini elde etmek zordur. Bütün ilimleri öğrenmek mümkün olmadığına göre bazılarını seçmeli ve hangileri daha faydalıysa önce onlar tahsil edilmelidir. Dolayısıyla insanı ebedi saadete götüreceği ilmin hangisi olduğunu tespit edip ona yönelmek gerekir. Bu ilimler ise; Kelâm, fıkıh, tasavvuf, tefsir ve hadis ilmidir (Unan, 1997, s. 161-162). Yine Akli ilimlerin geri planda kalmasında belki İslam âlimleri üzerinde Gazzâlî'nin akli ilimlerle ilgili fikirlerinin etkisinden söz edilebilir. Gazzâlî, akli ilimlerle uğraşan kişilerin karşılaşacakları olağanüstülük karşısında, filozofların söyledikleri her şeyin doğru olduğu kanaatine vararak dinden uzaklaşması ihtimalinin olduğunu ifade etmiştir (Unan, 2013, s. 8). İslam dünyası üzerinde oldukça önemli bir yeri olan Gazzâlî'nin bu sözleri de âlimlerin, dinden sapma korkusuyla akli ilimler yerine dinî ilimlere yönelmelerine neden olmuş olabilir.

Grafik 2: Eserlerin Konularına Göre Yüzde Olarak Dağılımı

Kaynak: Taşköprülüzade, 2019

Ayrıca Osmanlı'da medreselerin amacı, din hizmeti için müftü, imam; eğitim sistemi için müderris; şer'î hukukla yönetilen Osmanlı hukuk sistemi için kadı ve nihayetinde kazasker, şeyhülislam, defterdar, nişancı, vezir, veziriazam gibi üst düzey bürokrat yetiştirmektir (Atçıl, 2019, s. 47, 49-51; Kocaman, 2017, s. 404, 406-407). Medrese eğitiminde akli ilimlerden ziyade dini ilimlere ağırlık verilmesinin nedenlerinden birinin de bu olduğu söylenebilir. Dolayısıyla âlimlerin kaleme aldıkları metinlerin de sürekli muhatap oldukları dini ilimler üzerine olduğu düşünülebilir.

Aşağıda verilen iki farklı tabloda, *Şakâ'ik*'e göre, üzerine şerh türü eser yazıldığı tespit edilen toplamda 110 eser verilmiştir. Tablo 3'te yazarı ile birlikte zikredilen eserler belirtilen türleri ile birlikte listelenmiştir. Tablo 4'te ise *Şakâ'ik*'te yazarının ismi verilmeden, üzerine şerh türü bir eser yazılması dolayısıyla zikredilen ya da bizim müellifin eserinin isminden hangi esere atfen yazıldığını çıkardığımız eserlerin listesi ve türleri verilmiştir. Tablolardaki rakamlar, hangi türde kaç adet eser yazıldığını göstermektedir.

Tablolarda görüldüğü üzere aynı eserler üzerine çok defa şerh türü eserler kaleme alınmıştır. Özellikle bazı eserler üzerine çok fazla sayıda şerh türü eser yazıldığı görülmektedir. Peki, neden telif eser kaleme almak yerine şerh türü eserler yazmışlardır ve bu şerh türü eserler neden aynı eserler etrafında şekillenmiştir?

Tablo 3: Üzerine Şerh Türü Eser Yazılan Eserlerin İsimleri ve Yazılan Eserlerin Türlerine Göre Adetleri

Müellif	Eseri	H a ş i y e	Ş e r h	T a ' l i k a	M u h t a s a r	T e r c ü m e	R e d i y e / İ t t i r a z	T e l h i s	C e v a p
Sâdeddin et- Tefâtânî	<i>Şerhu'l-Akâid</i>	10							
	<i>et-Telvîh</i>	13	1						
	<i>Şerhu'ş-Şemsiyye</i>	1	1						
	<i>Şerhu'l-Miftâh Şerhi</i>	1	1						
	<i>Şerhu'l-Keşşâf</i>	2							
	<i>Şerhi'l-Mekâsîd</i>	1							
SeyyidŞerîf el-Cürcânî	<i>Şerhu'l-Mevâkıf</i>	13	2						
	<i>Hâşiye 'alâŞerhi'l-Adud</i>	2							
	<i>Şerhu'l-Keşşâf</i>	1							
	<i>Hâşiyeti'l-Keşşâf</i>	1							
	<i>Şerhu'l-Metâli Şerhi</i>	1							
	<i>Hâşiye 'alâŞerhi'l-Metâli'</i>	5	1						
	<i>Şerhi'ş-Şemsiyye</i>	4							
	<i>Şerhi't-Tecrîd (Hâşiyetü't-Tecrîd)</i>	9	1						
	<i>Şerhi'l-Muhtasar</i>	3							
	<i>Şerhu'l-Miftâh</i>	10	1						
	<i>Şerhu'l-Ferâ'iz</i>	4							
Sadruşşerîa	<i>el-Mukaddimâtü'l-Erba'a</i>	5							
	<i>el-Vikâye</i>	13	7	1					
Şeyh Sadreddin el-Konevî	<i>Miftâhu'l-Gayb</i>		1						
	<i>en-Nusûs</i>		1						
Çağmîni	<i>el-Mulahhas</i>		2						
Ömer en-Nesefî	<i>Matla'u'n-Nücûm⁶</i>		1						
	<i>Akâidi'n-Nesefiyye</i>	1							
Şeyh el-Endelüsî	<i>El-Muhtasar</i>		1						
İmam Sâgânî	<i>Meşâriku'l-Emvâr</i>		5						
Kutbüddin er-Râzî et-Tahtânî ⁷	<i>el-Metâli'</i>	1	1						
Beyzâvî	<i>et-Tavâli'</i>		1						

⁶Taşköprülüzade bu eserin ismini vermemiştir. Konusunu zikretmiş olması sayesinde eserin ismine ulaşılmıştır. Eserin ismi için Bk. (Sağlam, 2019, s. 29 vd).

⁷Taşköprülüzade bu eserin yazarını "Allâme er- Râzî" olarak kaydetmiştir. Ancak İslam tarihinde er-Râzî isminde birden fazla âlim olduğu için özellikle Fahreddin er-Râzî ile karışmaması adına yazarın adı, eserinden yola çıkılarak teyid edilmiş ve tam adı verilmiştir. Tahtânî ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Sarıoğlu, 2007, ss. 485-487).

	<i>Tefsir (Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Tevil)</i>	10	2					
Seyyid Abdullah	<i>Şerhu'l-Lübb</i>	1						
Buhârî	<i>el-Buhârî</i>		1					
	<i>es-Sülâsiyyât</i>		4					
İbnü's-Sâ'âtî	<i>el-Mecma'</i>		1					
Şeyh Abdülkâhir el-Cürcânî	<i>el-Mi'e (El-'Avâmil el-Mi'e)</i>		1					
Kadızzâde er-Rûmî	<i>Şerhi'l-Çağmîni</i>	1	1					
İbn Arabî	<i>el-Fusûs</i>		1					
Mevlânâzâde	<i>Hidâyeti'l-Hikme</i>	2	1					
Hızır Bey	<i>Nazmi'l-Akâid</i>		1					
İbnSinâ	<i>el-Kasîdetü'r-Rûhiyye</i>		1					
Begavî	<i>el-Mesâbih</i>		1					
Şerîfî	<i>Şerhu'l-Miftâh</i>		1					
Fahrülislâm el-Pezdevî	<i>el-Usûl</i>		1					
Zemahşerî	<i>el-Keşşâf</i>	3	1	2				
Seyyid Ali el-Arabî	<i>Şerhu't-Tavâli'</i>	1						
Şeyh Ekmeleddin	<i>Şerhu'l-Hidâye</i>						1	
İsfahânî	<i>Şerhu't-Tavâli'</i>	1						
Hüsâmeddin el-Kâfî	<i>er-Risâletü'l-Esîriyye fi'l-Mizân Şerhi</i>	1						
Mesud er-Rûmî	<i>Şerhu'Âdâbi'l-Bahs</i>	1						
	<i>Risâle fi İlmi'l-Âdâb</i>	1						
Ali Kuşçu bin Muhammed	<i>er-Risâletü'l-Fethiyye</i>		2					
Hatibzâde	<i>Havâşî'alâHâşiyeti't-Tecrid</i>						1	1
İmam Ali (k)	<i>Nehcü'l-Belâga</i>		1					
Şîrâzlı Şeyh Sa'dî	<i>Gülîstân</i>		1					
Uluğ Beyreh	<i>Zic</i>		2					
Hocazâde	<i>et-Tehâfüt</i>	2						
Celâleddined- Devvânî	<i>Şerhu'l-Akâ'idü'l-Adudîyye</i>	1						
	<i>İsbâtü'l-Vâcib</i>		1					
Şeyh Bedreddin Simâvî	<i>Câmi'u'l-Fusûleyn</i>							1
Lutfî et-Tokâdî	<i>es-Seb'u's-Şidâd</i>							1

Seyyidi el-Hamîdî	<i>el-Es'ile</i>									3
Allâme Adudüddin	<i>Âdâbü'l-Bahs</i>					1				
Sekkâkî	<i>el-Miftâh</i>					2				
İmâm-ı ÂzamEbûHanîfe	<i>el-Fıkhü'l-Ekber</i>					3				
İbnHallikân	<i>Veşeyâtü'l-a'yân⁸</i>								1	
Adudüddin Efendi	<i>Fevâ'idü'l-Gıyâsiyye</i>					1				
Molla Şemseddin el-Fenârî	<i>el-Fevâ'idü'l-Fenâriyye⁹</i>					1				
Ca'berî	<i>Şerhü'l-Kasidetü's-Şâubıyye</i>					1				
Muhammed İbnü'l-Cezerî	<i>Tayyibetü'n-Neşr</i>					1				
Ebü'l-Leys	<i>Kütübü's-Salât</i>					1				
Hayâlî Efendi	<i>Havâşî Şerhu'l-Akâid</i>					1				

Kaynak: Taşköprülüzade, 2019; Sağlam, 2019; Saroğlu, 2007; Özaydın, 1999; Aydın 2005.

Her şeyden önce bir metnin açıklanmasına gereksinim duyuluyorsa, o metinde okuyucunun kendi bilgisi, aklı, düşüncesi, sezgisi ya da duygularıyla üstesinden gelemeyeceği birtakım bazı zorluklar olduğu varsayımı söz konusudur (Kortantamer, 1994, s. 1). Bunun dışında literatürdeki çalışmalarda zikredilen, şerh türü eserlerin yazılma nedenleri oldukça fazladır. Bu nedenleri kısaca şu maddeler ile özetleyebiliriz:

1. İslami ilimlerin kurucu metinlerinin bütünüyle ortaya çıkmış olması (Kaya, 2015, s. 12),
2. Veciz ve özet ifadelerin genişletilmesi, kapalı ifadelerin açıklanması, genel ifadelerin detaylandırılması, zor konuların açıklanması, eksikliklerin giderilmesi (Demir, 2016, s. 18-19; Abay, 2012, s. 171-172),
3. Şöhretli bir âlimin eserinin kusurlarından arındırılarak daha iyi anlaşılır hale getirilmesi ve böylece kalıcı hale gelerek yeni nesillere aktarılması,
4. Bilginin güncelleştirilmesi, yerleştirilmesi, belli bir mekân ve coğrafyaya uyarlanması,
5. Metne aşinalık ve metin üzerindeki derin vukufiyet (Kaya, 2015, s. 13, 15),
6. Selefinden daha zeki olduğunu göstermek,
7. Kolayca unutulabilecek ismini büyük bir yazarın ölümsüz isminin yanına eklemek suretiyle kalıcı kılmak (Most, 2014, s. 464; Demir, 2016, s. 17) ve eserine meşruiyet kazandırmak (Kaya, 2015, s. 14; Abay, 2012, s. 174),
8. Ders kitaplarının hoca olmadan da doğru olarak anlaşılabilmesi (Abay, 2012, s. 174; Çelik, 2015, s. 391),
9. Prestij kazanarak sultanın gözüne girmek, iş bulmak ya da farklı yeni imkânlar edinmek (Most, 2014, s. 464; Demir, 2016, s. 17).

⁸Taşköprülüzade, eserin ismini zikretmemiş, yalnızca tarih eseri olarak bahsetmiştir. (Taşköprülüzade, 2019, s. 716). Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Özaydın, 1999, ss. 17-19).

⁹Yazar ve eseri hakkında bilgi için bk. (Aydın 2005, s. 246).

Tablo 4: Yazarın İsmi Zikredilmeden Bahsedilen Yahut Kendisine Atfen Yazılan Eser İsminden Çıkarılan Eserlerin Listesi ve Türleri

Eser	Yazar	Şerh	Haşiye	Ta'lika	Tahmis ve nazire	Tercüme
<i>el-Muğnî</i>	el-Habbazi ¹⁰	1				
<i>Ekâlu't-Te'sîs</i>	Şemseddin el-Semerikandî ¹¹	1	1			
<i>el-İzâh</i>	Enderâbi ¹²	1				
<i>el-Mücezz</i>	İbn el-Nefis ¹³	2				
<i>er-Risâletü'l-Esirîyye</i>	el-Ebhenî ¹⁴	1				
<i>el-Ferâ'izü's-Sirâciyye</i>	Muhammed es-Secâvendî ¹⁵	3				
<i>el-Misbâh</i>	Mutanizî ¹⁶	2	1			
<i>Şerhu Dîbâcetü'l-Misbâh</i>	Anonim		1			
<i>Mukaddimetü't-Tecvid</i>	Muhammed İbnü'l-Cezerî ¹⁷	1				
<i>Mukaddimetü'lmi'l-Hadîs</i>	Muhammed İbnü'l-Cezerî ¹⁸	1				
<i>Kitâbü'n-Nukâye</i>	Sadrüşşeria ¹⁹	1				
<i>Mecma'u'l-Bahreyn</i>	İbnü's-Sâati ²⁰	2				
<i>el-Menâr (Menârü'l-Ervâr)</i>	Hâfizuddin Abdullah b. Ahmed el-Nesefî ²¹	2				
<i>el-Maksûd</i>	Anonim	2				
<i>İzâhu'l-Me'ânî</i>	Anonim	1				
<i>el-Hidâye</i>	Merginani ²²	2	1	1		
<i>ez-Zicu's-Şâmil</i>	Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî ²³	1				
<i>Esbâbu Kavsi Kuzah</i>	Anonim			1		
<i>el-Mutavvel</i>	Taftazani	1	3			
<i>Haşiye 'ala Şerhu'l-Mutavassıt</i>	Anonim		1			
<i>Merâhü'l-Ervâh (el-Merâh)</i>	Ahmed b. Ali b. Mesud ²⁴	3				
<i>eş-Şâfiye</i>	İbnü'l-Hâcib ²⁵	1				
<i>ed-Dav'</i>	Es-Sehâvî ²⁶		1			
<i>et-Tecrid</i>	Ahmed el-Kudûrî	2	1			
<i>Şir'atü'l-İslâm</i>	İmamzâde Muhammed B. Ebû Bekir ²⁷	2				
<i>İsâgüci</i>	Anonim	1				
<i>el-Kâfiye</i>	Cemâleddin Osmân b.	4				

¹⁰ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Şeşen, 2002, s. 267).

¹¹ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Şeşen, 2002 s. 268).

¹² Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Altıkulaç, 2001, s. 503).

¹³ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Şeşen, 2002, s. 268).

¹⁴ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Aydın, 2005, s. 246).

¹⁵ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Koca, 1995, s. 367).

¹⁶ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Şeşen, 2002, s. 266).

¹⁷ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Altıkulaç, 1999, s. 555).

¹⁸ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Altıkulaç, 1999, s. 556).

¹⁹ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Özen, 2008, s. 429).

²⁰ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Şeşen, 2002, s. 267).

²¹ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Fazlıoğlu, 2003, s. 104).

²² Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Kayapınar ve Korkmaz, 2017, s.1017).

²³ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Aydın, 1994, s. 349).

²⁴ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Fazlıoğlu, 2003, s. 102).

²⁵ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Kılıç, 2010, s. 247).

²⁶ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Barca, 2016).

²⁷ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Cici, 2000, s. 210).

	Ömer ²⁸				
<i>Kasîde-i Bürde</i>	Muhammed b. Saîd el-Bûsînî ²⁹	4			1
<i>Şerhu'l- Hubaysî</i>	Anonim		1		
<i>Muhtasarı'l-Kudûrî</i>	Ahmed el- Kudûrî ³⁰	1			
<i>Telhîsü'l-Miftâh</i>	el-Kazvîni ³¹	2			
<i>Tehzîbü'l-Kâfiye</i>	Muhammed Muhyiddin Vefâî ³²	1			
<i>Kelîle ve Dimne</i>	İbnü'l-Mukaffâ ³³				1
<i>Münyetü'l-Musallî</i>	Sedîdüddin el-Kaşgarî ³⁴	1			
<i>eş-Şemsîyye</i>	el-Kazvîni	1	1		
<i>Kavâidu'l-i'râb</i>	İbn Hişâm el-Ensârî	2			
<i>el-'Avâmil</i>	Abdülkadir el-Cürcânî ve Birgîvî Mehmed Efendi ³⁵	1			
<i>el-İrşâd</i>	İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî	1			
<i>el-Lübâbfi'n-nahv</i>	Muhammed b. Muhammed el-İşferâyîni ³⁶	1			
<i>Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât</i>	Zekerîyya b. Muhammed Kazvîni ³⁷				1

Kaynak: Taşköprülüzade, 2019.

Şerh türü eserlerin yazılma nedenleri daha farklı maddelerle çoğaltılabilir. Ancak bize göre asıl neden aşinalıktır. 3 ve 4 numaralı tablolarda listelenen 110 eserden 67'sinin Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulduğu tespit edilmiştir.³⁸ Oran olarak bakıldığında ders kitabı olarak okutulan eserler % 60,91'i teşkil etmektedir. Dolayısıyla Osmanlı âlimlerinin sürekli aynı eserlere şerh yazmalarının nedeni, bu eserlerin sürekli medresede ders kitabı olarak okuttukları eserler olmalarıdır. İnsan sürekli maruz kaldığı bir metni özümser ve hata ve eksiklerini daha net görmeye başlar. Âlimlerin çoğu müderris olarak görev yapmıştır. Medresede ders olarak okuttukları eserler öğrencileriyle birlikte satır satır defalarca okudukları ve aşına oldukları metinlerdir. Dolayısıyla medreselerde genel olarak okutulan eserler, aynı zamanda en fazla eleştiri ve açıklama yazılan yapıtlardır denebilir. Taşköprülüzade'nin de bu teoriyi doğrulayacak ifadeler kullandığı görülmektedir. Örneğin Hatibzâde Muhyiddin Mehmed'in Seyyid Şerîf'in eserine yazmış olduğu haşiye *Havâşî 'alâ Hâşiyeti'l-Tecrîd* Adlı eserden "Bu müderrislerle öğrencilerin elinde dolaşan bir kitaptır" (Taşköprülüzade, 2019, s. 254) şeklinde bahsetmiştir. Tabii ki medreselerde okutulmak üzere seçilen eserler de kendi alanlarında en iyi, en detaylı çalışmalar arasından seçilmiş olmalıdır. Ders kitabı olarak okutulan eserler aynı zamanda, tabloda gösterilen şerh türü eser yazılma kat sayısı en yüksek olan eserlerdir. Sâdeddin et- Tefâtânî, Seyyid Şerîf el-Cürcânî ve Sadruşşerîa'nın eserleri bu noktada dikkat çekmektedir. Bu aynı zamanda müelliflerin telif esere nazaran neden şerh ve haşiye yazmayı tercih ettiklerini de açıklamaktadır.

²⁸ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Fazlıoğlu, 2003, s. 102).

²⁹ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Kaya, 2001, s. 568).

³⁰ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Öztürk, 2007, s. 423).

³¹ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Durmuş, 2002, s. 157).

³² Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Yalar, 2001, s. 128).

³³ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Karaismailoğlu, 2002, s. 210).

³⁴ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Karapınar, 2006, s. 32).

³⁵ Yazar ve eseri hakkında bilgi için bk. (Gemi, 2017, ss. 315-335).

³⁶ Yazar ve eseri hakkında bilgi için bk. (Yaşaroğlu, 2006, s. 240).

³⁷ Yazar ve eseri hakkında bilgi için bk. (Oğuz, 2014, s.18).

³⁸ Medreselerde okutulan ders kitapları için bkz.(Uzunçarşılı, 1988, s. 20-23; Hızlı, 2008, ss. 25-46; Fazlıoğlu, 2003, ss. 97-110; Kayapınar ve Korkmaz, 2017, ss. 1010- 1021; Tak ve Aydın, 2019, ss. 183-236; Can, 2019, ss. 143-174; Şeşen, 2002, ss. 261-292; Ahmed and Filipovic 2004, ss. 183-218).

Eksik olanı tamamlamak veya hatalı olanı düzeltmek hem daha faydalıdır hem de yeni bir eser kaleme almaktan daha kolaydır.

Şerh yazılan eserler ile medresede okutulan eserlerin bu denli örtüşmesinin nedenlerinden biri de şudur: Osmanlı medreselerinde ders programının kesin çizgileri yoktur. Temel konular belirli olmakla beraber, okutulan eserler her medrese ve müderrise göre farklılık gösterebilmektedir. Müderrisin bir eseri seçmesinin nedeni, çoğunlukla o eseri kendi eğitimi sırasında tedris etmesidir. Ancak diğer bir nedeni de kendi ilgisi neticesinde okuduğu ve beğendiği, bir eser olmasıdır. Hangi vesileyle okumuş olursa olsun, âlimlerin çokça muhatap oldukları, hâkim buldukları metinler üzerine şerh yazdığı düşünülürse bir müderrisin şerh yazdığı eseri okutmayı tercih ettiği düşünülebilir.³⁹ Zira eserlerin şerhleri ile birlikte okutulması ve şerh yazma nedenleri arasında zikredilen: ismini tanımış, büyük bir âlimle birlikte yazdırma arzusu da bunu destekler niteliktedir.

Telif esere oranla daha fazla şerh türü eser yazılmasının ve bazı eserlere çok sayıda şerh türü eser yazılmasının nedenlerinden biri de siyasi erkin bunu teşvik etmesidir. Osmanlı idaresi medreseye kabul, medreseden mezun olma imtihanları, müderrislikte terfi, dersiâm (umuma açık ders) gibi bazı durumları vesile kılarak, ilimle uğraşan kesimin şerh türü eser kaleme alması için harekete geçirici olmuştur (Aytepe, 2019, s. 318, 324, 329). Dolayısıyla iş bulma ve yükselme kaygısının müelliflerin eser telif etmeleri için itici bir güç oluşturduğu ve şerh türü eser yazımının Osmanlı âliminin ilmî yeterliliğini sınanan bir araç olduğu söylenebilir (Fazlıoğlu, 2020, s. 122; Atçıl, 2009, s. 171-173).

Eser telif etmenin âlimlerin maaşları üzerinde etkisi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak zaman zaman padişah tarafından, kendi isteği üzerine yazılan ya da kendisine sunulan eserleri telif etmek amacıyla müelliflere atıyye ya da nişan verildiği görülmektedir (BOA, İ. MVL. 154/4410, (H. 02.01.1266); BOA, A.}MKT. MHM. 44/91, (H. 24.05.1268); BOA, A.}DVN. MHM. 27/14, (H. 04.1275).

Aynı eserlere tekrar tekrar şerh yazılmasının nedenleri arasında ders kitabı olarak okutulmaya elverişli olması, dilinin edebiliği, sistematik olması, öğrencilerin seviyesine uygunluğu, zamanla değişen dil, yıllar içinde değişen ortam ve kültüre uygun hale getirilmek istenmesi de eklenebilir (Fazlıoğlu, 2008, s. 594; Kara, 2021, s. 33).

Sonuç

İslam dünyasındaki ilmi çalışmalarda bir gelenek haline gelmiş olan şerh ve haşiye yazma geleneği Osmanlı ilim hayatında da devam etmiştir. *Şakâ'ik*'te zikredilen eserleri değerlendirdiğimizde, halka hitaben - daha çok topluluk önünde okumak ve anlatılmak için- yazılan eserlerden ziyade ilmi kesime hitap eden eserler kaleme aldıkları görülmektedir.

Âlimlerin o dönem eser kaleme almaları için tıpkı bugün olduğu gibi çeşitli itici sebepler vardır. Sistemin daraldığı noktalarda medreseden mezun olmak, müderris olarak tayin olunmak ya da yükselmek için imtihanlar düzenlendiği ve bu imtihanların zaman zaman eser kaleme aldırma suretiyle düzenlendiği anlaşılmaktadır.

³⁹“Medrese eğitiminin esaslarını doğrudan müderrisler tayin eder ve müderris ihtisas yaptığı her hangi bir ilim dalında o ilim dalının meşhur bir eserini okutarak yeterli bulduğu talebesine icazet verirdi. Müderrisler kendi okutacakları dersler için muhtelif risaleler kaleme alır; bazı eserler için şerh ve hâşiyeler yazarlardı” (Uzunçarşılı, 1988, s. 75-77).

eş-Şakâ'iku'n-Numâniyye'ye göre, 1299-1558 yılları arasında Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan ulemanın, eser kaleme alırken sırasıyla haşiye, telif, şerh ve ta'lika türünde eserleri çoğunlukla tercih ettikleri görülmektedir. Şerh türü eserlere nazaran telif eserlerin oranının yaklaşık üçte bir olduğu anlaşılmaktadır. Bu da şerh ve haşiye kültürünün Osmanlı ilim ve düşünce hayatının bizzat kendisi olduğunu göstermektedir. Ancak bu durum şerh türü eserlerin özgün olmadığı anlamını taşımamaktadır. Zira bu eserler yazılırken tekrardan kaçınılmaya gayret gösterilmiş ve konu geliştirilerek esas metne katkı sağlamak amaçlanmıştır. Dolayısıyla şerh türü eserler de orijinal olarak kabul edilmelidir.

Şerh türü eserlerin belirli eserler etrafında şekillendiği tespit edilmiştir. Bunun birden fazla nedeni vardır. Bu eserlerin aynı zamanda ağırlıklı olarak medreselerde ders kitabı olarak okutulan eserlerden oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla hem âlimin sıkça muhatap olduğu eserin eksiklerini görmesi ve gidermesi kolaylaşmaktadır hem alanında saygınlığı olan bir esere şerh yazarak kendi ismini ölümsüzleştirmesi mümkün hale gelmektedir.

Elde edilen verilere göre vücuda getirilen eserlerde; dini ilimlerin daha ön planda, akli ilimlerin ise daha geri planda kaldığı açıktır. Ancak bunu Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar ile eğitim ve bürokrasi sistemi göz önünde bulundurulduğunda normal karşılamak gerekir.

Dikkat çekilmesi gereken hususlardan biri de hiç kadın bir müellife ait esere rastlanmamasıdır. Bunun nedeni Osmanlı Devleti'nde ilgili dönemde kız çocuklarının medreselere kabul edilmiyor olmasıdır. Kadınlar bu dönemde yalnızca sıbyan mektebi düzeyinde eğitim almakta ve verebilmektedir. Elbette çok az sayıda olsa da muhtemelen aile üyeleri vasıtasıyla belirli bir seviyede eğitim almış kadınların kaleme aldıkları başta şiir olmak üzere bazı eserler vardır. Ancak *Şakâ'ik*'te zikredilen kadın müellif ve eseri bulunmamaktadır.

Şakâ'ik'te adı geçen müelliflerin eserlerinin tamamını tespit etmek suretiyle yapılacak daha kapsamlı ve uzun soluklu bir araştırma ile Osmanlı âlimlerinin eser kaleme alırken yaptıkları tercihlerle ilgili fotoğrafı genişletmek mümkündür.

Kaynakça

- [1] BOA, (A.)DVN. MHM. nr. 27/14.
- [2] BOA, (A.)MKT. MHM. nr. 44/91.
- [3] BOA, İ. MVL. nr. 154/4410.
- [4] Abay, Muhammet (2012), “Osmanlı Döneminde Tefsir Haşiyeleri”. Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur’an Tefsirine Hizmetleri-Tebliğler ve Müzakereler- Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul. (167-194).
- [5] Ahmed, Shahab ve Filipovic, Nenad (2004), “The Sultan's Syllabus: A Curriculum For the Ottoman Imperial Medreses Prescribed in a ferman of Qānūnī I Süleymān, Dated 973 (1565)”, *Studia Islamica*, S. 98/99. (183-218).
- [6] Altıkulaç, Tayyar (1999), “İbnü'l-Cezeri”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 20, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [7] Altıkulaç, Tayyar (2001), “el-İzah”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [8] Atçıl, Abdurrahman (2019), *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Alimler ve Sultanlar*, Klasik Yayınları, İstanbul.
- [9] Aydın, Cengiz (1994), “Ebü'l-Vefa el Buzcani”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [10] Aydın, İbrahim Hakkı (2005), “Molla Fenari”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 30, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [11] Aytepe, Ahmet (2019), “Ders İçin Haşiye: III. Murad'ın Emriyle Atik Valide Medresesi Açılış Dersi İçin Yazılan Tefsir Haşiyeleri”, *Osmanlı'da İlm-i Tefsir*, Editörler: M. Taha Boyalık-Harun Abacı, İSAR, İstanbul.
- [12] Barca, İbrahim (2016), *es-Sumhudi ve Medine Tarihi*, Siyer Yayınları, İstanbul.
- [13] Boyalık, M. Taha (2017), “el-Keşşaf Şerh-Haşiye Geleneğinde Tefsir İlminin Mahiyeti Tartışması”, *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 4/1. (91-118).
- [14] Boyalık, M. Taha (2018), “Osmanlı'da Şerh –Haşiye Yazıcılığı: el-Keşşaf Literatürü Örneği”, *Osmanlı'da İlm-i Tefsir Sempozyumu*, İSAR, İstanbul.
- [15] Can, Betül (2019), “Osmanlı Medrese Müfredat Programlarında Arapçanın Yeri (XVII.-XVIII. Yüzyıl)”, *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, Edt.: Fuat Aydın-Mahmut Zengin-Kübra Cevherli- Yunus Kaymaz, Mahya Yayıncılık, İstanbul.
- [16] Cici, Recep (2000), “İmamzade, Muhammed b. Ebu Bekir”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [17] Cündioğlu, Dücane (1999), “Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: ‘Osmanlı Tefsir Mirası’ Bir Histografik Eleştiri Denemesi”, *İslamiyat*, S. 2/4. (51-73).

- [18] Çelik, Murat (2015), Osmanlı Medreseleri İle Avrupa Üniversitelerinin İşleyişleri Bakımından Mukayesesi, Uludağ Üniversitesi, Bursa. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- [19] Demir, Osman (2016), “Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine Akaid-Kelam Literatürü: Kişiler, Eserler ve Gelenekler Üzerinden Bir Hasıla”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, S. 14/27. (9-52).
- [20] Durmuş, İsmail (2002), “Kazvîni, Hatîb”, İslam Ansiklopedisi, C. 25, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- [21] Durmuş, İsmail (2006), “Muhtasar”, İslam Ansiklopedisi, C. 31, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [22] Fazlıoğlu, Şükran (2003), “Manzume Fi Tertîb El-Kutub Fi El-Ulum ve Osmanlı Medreselerindeki Ders Kitapları”, Değerler Eğitimi Dergisi, S. 1/1. (97-110).
- [23] Fazlıoğlu, Şükran (2008), “Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar: Nereden Nereye?”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, S. 6/12. (593-609).
- [24] Fazlıoğlu, Şükran (2020), Örnek Bir Genç Olmak: XVII. Yüzyılda İshak Tokadi’nin Nazmu’l-ulum Adlı Eserinde Zihniyet ve İlimler, Ketebe Yayınları, İstanbul.
- [25] Firdevsî-i Rûmî (2017), Kalem ile Kılıcın Münazarası: Münazara-i Seyf ü Kalem, Haz. Ahmet Tanyıldız, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- [26] Fodor, PálFodor (2011), “Telhis”, İslam Ansiklopedisi, C. 40, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [27] Gemi, Ahmet (2017), “Avamil’e Yapılan Şerhler Bağlamında İbrahim El-Kurani’nin Avamil Tekmilesi”, Şarkiyat, S. 9/1. (315-335).
- [28] Hızlı, Mefail (2008), “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 17/1. (25-46).
- [29] İnan, Murat (2014), “Osmanlıca Şerhlerin Metinselliği Üzerine Düşünmek”, Metnin Halleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh, Klasik Yayınları, İstanbul.
- [30] Kara, İsmail (2021), İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Haşiyeye Meselesine Dair Birkaç Not, Dergah Yay, İstanbul.
- [31] Karaismailoğlu, Adnan (2002), “Kelile ve Dimne”, İslam Ansiklopedisi, C. 25, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- [32] Karapınar, Hüseyin (2006), “Münyetü’l-Musallî”, İslam Ansiklopedisi, C. 32, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [33] Kaya, Mahmut (2001), “Kasidetü’l-Bürde”, İslam Ansiklopedisi, C. 24, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [34] Kaya, Mesut (2015), “Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Haşiyeye Yazıcılığı-Ahmed el-Karamani’nin Tefsiri/ Zemaşeri Örneği-”, Marife, S. 15/1. (9-31).
- [35] Kaya, Mesut (2017), “Osmanlı’da Entelektüel Dinamizm ve Haşiyeye Yazıcılığı: Taşköprizade’nin Keşşaf haşiyesi Örneği”, Sahn-ı Semandan Darülfünun’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.

- [36] Kayapınar, Hasan-Korkmaz, Ömer (2017), “XVI. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Fıkıh Eğitimi (Sahn- Seman ve Süleymaniye Örneği)”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 10/54. (1010-1021).
- [37] Kılıç, Hulusi (2010), “eş-Şafiye”, İslam Ansiklopedisi, C. 38, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [38] Koca, Ferhat (1995), “el-Ferîzü’s-Sirâciyye”, İslam Ansiklopedisi, C. 12, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [39] Kocaman, Kasım (2017), “Osmanlı Medrese Sistemini Etkileyen Faktörler”, İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, S. 2/3. (400-427).
- [40] Kortantamer, Tunca (1994), “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, S. 8. (1-10).
- [41] Lekesiz, M. Hulusi (1989), Osmanlı İlmî Zihniyetinde Değişme (Teşekkül-Gelişme-Çözülme XV-XVII. Yüzyıllar), Hacettepe Üniversitesi, Ankara. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [42] Lytton, (1839), Richelieuor the Conspiracy, London.
- [43] Messick, Brinkley (2016), Yazı Devleti: Müslüman Bir Toplumda Metinsel Tahakküm ve Tarih, Çev. M. Fatih Karakaya-Emir Karakaya, Açılım Kitap, İstanbul.
- [44] Most, Glenn W. (2014), “Şerhlere Kuramsal Bir Bakış”, Metnin Halleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh, Klasik Yayınları, İstanbul.
- [45] Oğuz, Betül Bülbül (2014), Sururî’nin Kitabü’l-Acaib’ü’l-Garaib’i Üzerine Göstergibilimsel Bir İnceleme, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- [46] Özaydın, Abdülkerim (1999), “İbn Hallikân”, İslam Ansiklopedisi, C. 20, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [47] Özen, Şükrü (2008), “Sadruşşeria”, İslam Ansiklopedisi, C. 35, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [48] Öztürk, Mustafa (2011), “Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış”, Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları, C. 1. (91-160).
- [49] Öztürk, Zehra (2007), “Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, S. 5/9. (401-445).
- [50] Paker, Saliha (2014), “Terceme, Telif ve Özgünlük Meselesi”, Metnin Halleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh, Klasik Yayınları, İstanbul.
- [51] Pala, İskender-Kılıç, Filiz (2006), “Musammat”, İslam Ansiklopedisi, C. 31, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [52] Sağlam, Hüseyin (2019), Hanefî Fıkıhında Hilâfiyyât ve Neseî’nin Bilinmeyen Bir Hilâfiyyât Eseri Tenkitli Neşir ve Çeviri, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [53] Sarioğlu, Hüseyin (2007), “Râzî, Kutbüddin”, İslam Ansiklopedisi, C. 34, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [54] Sinanoğlu, Mustafa (2007), “Reddiye”, İslam Ansiklopedisi, C. 34, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- [55] Şensoy, Sedat (2010), “Şerh”, İslam Ansiklopedisi, C. 38, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [56] Şeşen, Ramazan (2002), “İlk Devir Osmanlı Alimleri ve Yazdıkları Eserler”, Türklük Araştırmaları Dergisi, S. 12. (261-292).
- [57] Şeşen, Ramazan (2018), “Osmanlılar Devrinde İlimler ve Osmanlı Medreselerinde Okutulan Kitaplar”, Abdülkadir Özcan’a Armağan: Tarihin Peşinde Bir Ömür, Yayın Yönetmeni: Adem Koçal, İstanbul.
- [58] Tak, Ekrem -Aydm, Bilgin (2019), “XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar”, Dil ve Edebiyat Araştırmaları, S. 19. (183-236).
- [59] Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (2019), *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Haz. Muhammet Hekimoğlu, Ed. Derya Örs, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- [60] Unan, Fahri (1997), “Taşköprülü-zade'nin Kaleminden XVI. Yüzyılın “İlim” ve “Alim” Anlayışı”, Osmanlı Araştırmaları, C. 17, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- [61] Unan, Fahri (1999), “Osmanlı Medreselerinde Ulemanın Sosyal Tabanı ve Bunun İlimi Performans Üzerindeki Etkisi”, XII. Türk Tarih Kongresi, 3, TTK Yayınları, Ankara.
- [62] Unan, Fahri (2013), “Osmanlı Medrese Uleması: İlim Anlayışı ve İlimi Verim”, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 3/5. (14-34).
- [63] Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1988), Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı, TTK Yayınları, Ankara.
- [64] Ülken, Hilmi Ziya (2007), Türk Tefekkürü Tarihi, YKY, İstanbul.
- [65] Yalar, Mehmet (2001), “XVI. Yüzyıl Bursa Alimleri ve Arap Diline Katkıları”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 10/1. (127-136).
- [66] Yaşaroğlu, Kamil (2006), “Musannifek”, İslam Ansiklopedisi, C. 31, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [67] Yazar, Sadık (2011), Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- [68] Yılmaz, Ozan (2007), “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, S. 5/9. (271-304).